

вибірково брали участь у заняттях, тому не було систематичного контакту з вчителем та вивчення деяких предметів.

4. Відсутність або обмеження до мінімуму контактів учнів з вчителями, наставниками та іншими фахівцями, чий знання та інтелектуальний досвід були вагомим джерелом знань і мотивації для учнів.

5. Обмеження можливостей виховного впливу на учасників навчального процесу, спонукання їх до активності під час уроку, перевірки знань і вмінь учнів з предмета, що викладається, адаптації навчального процесу, темпу роботи до навчального процесу, потреби учнів, враховуючи навчальні труднощі, дисфункції розвитку або формування почуття спільноти шкільного класу. У таких умовах також важко створити можливості для учнів відкрити та пережити естетичний, мистецький, спортивний чи культурний досвід. Відомо, що для формування цінностей необхідне особисте сприйняття, яке неможливо замінити навіть найкращим описом.

6. Відсутність контактів з однолітками та соціальна ізоляція часто були демотивуючими факторами у навчальному процесі, а також спричиняли різноманітні психологічні дефіцити. У цій ситуації зникла можливість скористатися допомогою однолітків, соціальною підтримкою та надзвичайно необхідним почуттям прийняття, соціального реагування та емоційної близькості з однолітками. Сидіти під замком у власному домі було мукою, не всі могли з цим добре впоратися.

7. Втома і виснаження через багатогодинне онлайн-заняття та сидіння перед екраном комп'ютера, які неможливо подолати, зокрема через відсутність фізичної активності на свіжому повітрі, чинні обмеження. Впроваджені обмеження унеможливили перебування на позашкільних, спортивних, культурних чи розважальних заходах. Пильнування за екраном і інтенсивність уваги призводили інколи до розладів зору та проблем зі спиною.

8. Загальний негативний вплив на процес навчання, виховання та опіку, спричинення зниження якості освіти, поглиблення освітньої нерівності та погіршення психофізичного стану учнів і вчителів, про що було зазначено Вищою контрольною палатою в одному зі звітів щодо функціонування школи у вигляді так званого «дистанційного навчання».

ВИСНОВКИ

Екстремальні умови життя та життєдіяльності людей, спричинені пандемією безпрецедентного масштабу, не призупинили навчальний процес. Там, де це було можливо, використовувалися альтернативні форми навчання, що базувалися на попередньому досвіді дистанційного навчання в системі позашкільної освіти дорослих. Вимушена ситуація поставила перед організаторами освітньої діяльності, вчителями, дітьми та молоддю і їхніми батьками дуже великі виклики. Безперечно, процес не можна було вважати цілком успішним, але іншого виходу не було. Зважаючи на надзвичайні соціальні та медичні умови під час пандемії, функціонування школи загалом потрібно оцінити позитивно, незважаючи на значне зниження якості освіти, яке панує в суспільстві.

Отже, якщо в період пандемії дистанційна освіта була вимушеною необхідністю, то зараз вона має бути лише варіантом, який дозволяє використовувати набутий досвід. Тому постає питання нової організації роботи школи, оснащення сучасною комп'ютерною технікою, швидкісним Інтернетом, використання змішаної форми занять – онлайн чи традиційних, залежно від предмету, змісту, що подається, і методик. Були чітко виявлені цифрові освітні потреби вчителів. Можна відзначити підвищення інтересу освітян до можливостей дистанційної освіти. Досвід пандемії також показує помітне зростання знань та IT-навичок у нашому суспільстві. Сучасний навчальний процес неможливий без використання світу IT-технологій, але вимагає творчої та вибіркової діяльності, адекватної потребам та інтересам учнів та студентів.

Лариса БЕРЕЗІВСЬКА,
директор ДНПБ України
імені В.О. Сухомлинського,
доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України

Нині в умовах героїчної боротьби українського народу проти російської агресії загострюється потреба пізнати своє минуле, свою історію. І це закономірно, бо ці знання допомагають розуміти сьогодення і прогнозувати майбутнє. Вивчення історії української освіти різних періодів у відмінних умовах і контекстах має велике значення для осмислення проблем освіти зокрема і суспільства загалом. Саме історія освіти, яка за 30 років незалежності зазнала значних гносеологічних змін, має відігравати провідну роль у збереженні національної пам'яті.

Із проголошенням у 1991 р. незалежності України у річичі її інтеграції у європейський науковий простір у фахівців з'явилася можливість на основі заборонених або недоступних за радянських часів джерел досліджувати історію української освіти, відродити з небуття імена українських освітян, громадських діячів, які відстоювали розвиток української школи, національної освіти, вести до наукового обігу численні документи, здійснити історіографічну ревізію. І досі ці процеси тривають. Позитивною тенденцією цих досліджень стало прагнення висвітлити об'єктивну історію української освіти, тобто вести вилучені факти, навіть цілі періоди, переосмислити радянську історію педагогіки. Це свідчить про зміну наукової методології викладу її змісту, а саме: про перехід від марксистсько-ленінської моноідеології до сучасних теоретико-методологічних засад (цивілізаційний, антропологічний, парадигмальний, культурологічний, аксіологічний підходи).

За роки незалежності вчені написали чимало присвячених історії української освіти дисертацій, монографій, статей тощо. Загалом результати наукових студій мали б забезпечувати зміст історії освіти як навчальної дисципліни. Проте з кожним роком в університетах зменшувалася кількість годин на вивчення курсу історії освіти. Майбутні вчителі про історію освіти дізнаються у процесі вивчення загальної педагогіки або з коротких авторських курсів з історії педагогіки. На жаль, історико-педагогічне знання як компонент педагогічної підготовки в структурі університетської освіти недооцінено. Тому ми прагнемо привернути увагу до цього питання й наголосити на його значенні для вирішення актуальних проблем теорії та практики освіти загалом й університетської зокрема.

У структурі Національної академії педагогічних наук України дослідження щодо історії української шкільної освіти здійснює відділ історії та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України, який розпочав свою роботу ще в 1926 р. і відтоді зазнав чимало трансформаційних змін; щодо української та зарубіжної історії освіти – відділ педагогічного джерелознавства та біографістики Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського (далі – ДНПБ) з 2015 р. На кафедрах педагогіки (мають різні назви – кафедра теорії та історії педагогіки (дві в Україні), кафедра педагогіки та психології, кафедра педагогіки вищої школи та ін.) університетів вивчають історико-освітні проблеми, виконують дисертації.

Нова історія освіти України: від національної самоідентифікації до глобальних історичних наративів

Так, нині відділ педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ здійснює міждисциплінарне наукове дослідження «Педагогічна наука та освіта в особах, документах, бібліографії» (2020-2022, керівник – Л.Д. Березівська). Її результатом будуть актуальні джерелознавчі видання: хрестоматія «Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991-2017)», науково-допоміжні бібліографічні покажчики – «Міжнародні та всеукраїнські педагогічні читання «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю» (1993-2020)», «Педагогічні видання німецькою мовою другої половини XIX ст.–1917 р. у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського» та ін. Логічним продовженням попереднього стане дослідження «Педагогічна біографіка в інформаційному освітньо-науковому просторі України» (2023-2025, керівник – Л.Д. Березівська), що її вперше як комплексну біографічну розвідку проведуть науковці ДНПБ. Незаперечним внеском у розвиток української гуманітаристики, педагогічної біографіки є унікальний електронний ресурс «Видатні педагоги України і світу», який наповнюється з 2008 р., і містить сторінки з біографічною та бібліографічною інформацією про 78 українських і зарубіжних освітян.

У процесі історико-джерелознавчих розвідок відділ педагогічного джерелознавства та біографістики підготував низку видань, які широко використовуються в історико-педагогічних дослідженнях, зокрема: хрестоматія «Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991-2017)» (наук. ред.: Березівська Л.Д., Сухомлинська О.В., 2019), біобіографічний покажчик «Василь Олександрович Сухомлинський: до 100-річчя від дня народження» (наук. консультант О.В. Сухомлинська; наук. ред. Л.Д. Березівська, 2018), науково-допоміжні бібліографічні покажчики: «Реформування загальної середньої освіти в Україні у ХХ столітті крізь призму джерелознавства» (упорядник Л.Д. Березівська, 2019), «Національно-патріотичне виховання в Україні» (наук. ред. Березівська Л.Д., 2019) та ін.

Значну роль у розробленні новітніх теоретико-методологічних підходів історико-освітньої науки відіграють започатковані з 2017 р. щорічні науково-методологічні семінари з історії освіти (модератори Л.Д. Березівська, О.В. Сухомлинська), яких відбулося шість: «Сучасні вимоги до організації та проведення історико-педагогічних досліджень» (2017), «Історіографія як важливий складник досліджень з історії освіти: європейський і вітчизняний виміри» (2018), «Регіональні виміри розвитку освітнього простору в Україні» (2019), «Дослідницькі підходи до історико-педагогічних розвідок: від традицій до новацій» (2020), «Понятійно-термінологічний апарат історико-педагогічних досліджень: історія і сучасні підходи» (2021) та ін. Ці заходи нині гуртують істориків освіти України довкола актуальних історико-педагогічних проблем.

Назвемо провідні напрями досліджень з історії освіти в Україні: методологічні та загальнотеоретичні проблеми проведення історико-освітніх досліджень; теоретико-методологічні засади реформування освіти; джерелознавство як складник педагогічних досліджень; педагогічна біографіка; розвиток національної педагогіки; культурно-антропологічна історія освіти; історія розвитку освіти в Україні в різні історичні періоди; дитинство як об'єкт історико-педагогічного знання; розвиток історії зарубіжної педагогіки як системи та ін.

Попри всі зрушення нині в українському історико-освітньому просторі спостерігаються суперечливі тенденції: здійснюються історико-педагогічні дослідження й захищаються дисертації, водночас історію педагогіки чи освіти не викладають, хоча є розроблені підручники та посібники з історії педагогіки чи освіти. З огляду на це виникають запитання: з якою метою здобувають нове історико-педагогічне знання? Чим перейняті науково-педагогічні працівники після захисту дисертації з історії освіти? Чи

можуть здійснювати наукові розвідки з історії освіти здобувачі наукових ступенів без історичної освіти, що є характерним для українських історико-педагогічних досліджень, не прослухавши відповідний університетський курс? Чи ефективною є підготовка майбутніх педагогів, а надалі праця вчителя або викладача без знання зарубіжної та української історії освіти й педагогічної думки? Звичайно, це дискусійні питання, які потребують осмислення.

Зазначені проблеми хвилюють і європейських істориків освіти. Участь у міжнародних конференціях («Історія освіти як наука і навчальний предмет», Чорногорія, 25–26 червня 2019 р.; «Освіта та громадянське суспільство: очікування, рекомендації, примирення», Швейцарія, 6–10 вересня 2021 р. та ін.) відкрила прості істини – українську історію освіти не представлено в змісті історії освіти європейських країн, зарубіжні вчені про нову історію української освіти знають надзвичайно мало або не знають зовсім. І це зрозуміло, оскільки історія освіти в СРСР не належала до європейського контексту. Оновлення теоретико-методологічних основ історико-педагогічних досліджень до 2014 р. відбувалося більшою мірою на основі напрацювань російських науковців без застосування сучасних глобальних підходів і теорій. Як виявилось, ми мало обізнані з методологічними підходами європейських істориків до здійснення історико-педагогічних розвідок. Це пов'язано з обмеженим доступом до європейської історії освіти через відсутність достатнього фінансування для участі в зарубіжних конференціях, незнання іноземних мов тощо.

Аналіз праць європейських істориків освіти (Марк Делайпе (Бельгія), Вучіна Зоріч (Угорщина), Бланка Кудлачова (Словаччина), Івета Кестер (Латвія), Сімонета Поленгі (Італія) та ін.) свідчить про спорідненість проблем: недооцінювання історії педагогіки/освіти як науки (зменшення кількості досліджень) та як навчальної дисципліни в структурі педагогічної освіти (зменшення кількості годин, зникнення з навчальних планів університетів тощо).

Водночас європейські вчені відзначають трансформаційні процеси в історії освіти, зокрема розширення її дослідницького поля. Традиційною й водночас контрверсійною є тенденція міждисциплінарності історії освіти. Наразі узвичаєні її взаємозв'язки з іншими галузями (історія, філософія, психологія, соціологія, культурологія, літературознавство та ін.). А от відстоювання позиції історії освіти як складника педагогіки в процесі розмивання її кордонів має контрверсійну ознаку.

Отже, для українських історико-освітніх студій притаманні подібні до європейських тенденції: історія педагогіки як наука за роки державної незалежності зазнала кардинального методологічного оновлення і фактологічного очищення, зокрема у річичі дерадянизації, декомунізації; як і дослідники більшості пострадянських країн, українські історики освіти на основі нових джерел, сучасних підходів створили нову національну історію освіти. Проте історія педагогіки чи освіти як навчальна дисципліна в Україні розпоршилася в низці педагогічних дисциплін. Кризовий стан цієї навчальної дисципліни в Україні, відсутність знання про нову історію освіти в освітньо-науковому європейському просторі, європейські дискурси щодо важливості її поступу у структурі педагогічної освіти, спонукують до вивчення ідей теоретико-методологічного характеру іноземних істориків освіти. Міркування іноземних учених про дослідницькі підходи є надзвичайно цінними для наших історико-освітніх розвідок задля визначення їхніх новаційних методологічних конструктів. Нині на тлі війни росії проти України постало важливе завдання відродження історії освіти чи педагогіки у структурі педагогічної освіти України, а також введення її до глобальних історико-освітніх наративів.

Все буде Україна!